

Michał Niedośpiał

Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych przez osoby fizyczne

Palestra 27/10(310), 23-31

1983

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MICHAŁ NIEDOŚPIAŁ

DZIEDZICZENIE TESTAMENTOWE GOSPODARSTW ROLNYCH PRZEZ OSOBY FIZYCZNE

Artykuł w skrócie przedstawia ewolucję zasad dziedziczenia testamentowego gospodarstw rolnych. Przede wszystkim omawia on to zagadnienie na tle noweli do k.c. z 1982 r. Zgłoszono też postulat nowego uregulowania zasad dziedziczenia gospodarstw rolnych.

W dziedziczeniu testamentowym gospodarstw rolnych należy wyróżnić trzy zasadnicze okresy: I. od dnia 18.V.1964 r. — do dnia 4.XI.1971 r. (art. I przep. wpraw. k.c.), II. od 4.XI.1971 r. do 6.IV.1982 r. (ustawa z dnia 26.X.1971 r. zmieniająca ustawę kodeks cywilny — Dz. U. z 1971 r. Nr 27, poz. 252, art. 2, 3), III. od dnia 6.IV.1982 r. (ustawa z dnia 26.III.1982 r. o zmianie ustawy — Kodeks cywilny oraz o uchynieniu ustawy o uregulowaniu własności gospodarstw rolnych, Dz. U. z 1982 r. Nr 11, poz. 81, art. 2, 11). W tych trzech okresach różnie przedstawiały się zasady dziedziczenia testamentowego gospodarstw rolnych. Zostaną one omówione odrębnie. W czwartej części zostaną zgłoszone wnioski na *de lege ferenda*.

I

Spadkobiercą gospodarstwa rolnego lub jego części można było ustanowić w testamencie tylko osobę, która odpowiadała warunkom przewidzianym dla spadkobierców powołanych z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego. Jeżeli gospodarstwo rolne zostało przeznaczone w testamencie osobie nie odpowiadającej warunkom, dziedziczyli je spadkobiercy ustawowi (art. 1065 k.c.).

W literaturze w zasadzie¹ było rzeczą bezdyskusyjną, że art. 1059 § 1 k.c. ma przy dziedziczeniu testamentowym zastosowanie do każdej osoby fizycznej, zarówno z kręgu spadkobierców ustawowych jak też spoza tego kręgu. Spadkobiercą testamentowym mogła być zatem osoba fizyczna, która spełniała warunki z art. 1059 § 1 k.c. W wypadku rodziców wystarczyło, że spełniali oni przesłanki łagodniejsze z art. 1061 k.c. Natomiast dyskusyjne były zasady dziedziczenia testamentowego na podstawie art. 1059 § 2 k.c. oraz stosowanie przepisów o tzw. zastępstwie szcze gólnym (art. 1060 § 2, 1062 § 2 k.c.). Dyskusja dotyczyła wykładni słowa „osoba”, która odpowiada warunkom przewidzianym dla spadkobierców powołanych z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego. Słowo to mogło być interpretowane w dwojaki sposób: 1) w oderwaniu od konkretnego stanu faktycznego, tzn. spadkobiercą testamentowym mogła być osoba spełniająca którąkolwiek z przesłanek art. 1059 k.c., lub 2) w nawiązaniu do konkretnego stanu faktycznego, tzn. spadkobiercą testamentowym mogła być osoba odpowiadająca „warunkom”, na podstawie których odziedziczyłaby z ustawy spadkowe gospodarstwo rolne, gdyby doszło do dziedziczenia ustawowego.² *Przykład.* Spadkodawca powołuje do gospodar-

¹ Odmienne tylko H. Świątkowski: *Dziedziczenie gospodarstw rolnych*, PiP 1965, nr 7, s. 25 i nast. Od poglądu tego autor potem odstąpił, przychylając się do powszechnego w tej kwestii stanowiska doktryny (H. Świątkowski: *Prawo rolne*, Warszawa 1966, s. 113).

² Było to stanowisko wówczas odosobnione w literaturze. Tak zwłaszcza J. Gwiazdomorski: *Prawo spadkowe w zarysie*, Warszawa 1972, s. 123 i nast.

stwa rolnego małoletniego wnuka A (art. 1059 § 1 pkt 4 k.c.), mimo że w chwili otwarcia spadku żyje dziecko spadkodawcy B (ojciec lub matka wnuka spadkodawcy A) nie spełniające warunków z art. 1059 k.c. Przy wykładni pierwszej powołanie wnuka jest ważne (art. 1059 § 1 pkt 4 k.c.), przy interpretacji zaś drugiej powołanie wnuka jest nieważne (wnuk nie spełnia wymagań z art. 1060 § 2 k.c.). Zasadne więc było stanowisko pierwsze.

Art. 1059 § 2 k.c., teoretycznie rzecz biorąc, mógł być interpretowany w trojaki sposób:

1. spadkobierca testamentowy może dziedziczyć gospodarstwo rolne, jeżeli ma kwalifikacje rolne i złoży stosowne oświadczenie, natomiast nie jest istotne dla takiego spadkobiercy testamentowego, czy spadkobiercy testamentowi lub ustawowi odpowiadają przesłankom z art. 1059 § 1 pkt 1—3 k.c.;

2. spadkobierca testamentowy może dziedziczyć gospodarstwo rolne, jeżeli ma kwalifikacje rolnicze, złoży stosowne oświadczenie, a ponadto żaden spadkobierca ustawy, jak również testamentowy nie może odpowiadać warunkom z art. 1059 § 1 pkt 1—3 k.c.;

3. spadkobierca testamentowy może dziedziczyć gospodarstwo rolne, jeżeli ma kwalifikacje rolnicze i złoży stosowne oświadczenie, a ponadto żaden spadkobierca testamentowy nie może odpowiadać przesłankom z art. 1059 § 1 pkt 1, 2, 3 k.c., natomiast spadkobierca ustawy (z art. 1059 § 1 pkt 1—3 k.c.) nie wyłącza z dziedziczenia takiego spadkobiercy testamentowego. W orzecznictwie przyjęto rozwiązanie trzecie.³ W doktrynie zdecydowanie przeważało rozwiązanie trzecie,⁴ znacznie zaś mniejszą liczbę zwolenników miało rozwiązanie pierwsze,⁵ a jeszcze mniejszą rozwiązanie drugie.⁶

W orzecznictwie SN oraz (w zasadzie) w całej doktrynie przyjęto pogląd, że szczególne przesłanki wymagane przy dziedziczeniu ustawowym od tzw. zastępców szczególnych (art. 1060 § 2, 1062 § 2) nie mają zastosowania do dziedziczenia testamentowego.⁷ Odmienne stanowisko wyrazili tylko nieliczni autorzy.⁸ Przeważające stanowisko literatury było zasadne.

II

Szczególnie dyskusyjne były zasady dziedziczenia testamentowego na tle noweli do k.c. z 1971 r. Zostaną tu przedstawione rozwiązania modelowe.

Podstawowe znaczenie dla wykładni art. 1065 k.c. ma określenie znaczenia słowa „osoba powołana z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego”. Sens tego terminu można rozważyć w dwóch aspektach. Osobą taką jest ten, 1) kto należy do kręgu spadkobierców ustawowych spadkowego gospodarstwa rolnego,⁹ lub 2) ten, kto odziedziczyłby z ustawy takie gospodarstwo.¹⁰ Rozstrzygnięcie tej kwestii ma wpływ na ustalenie zakresu podmiotowego analizowanego pojęcia oraz w znacznym stopniu wpływa na sformułowanie przesłanek, którym mają odpowiadać spad-

³ Por. np. postanowienie SN z dnia 15.I.1966 r. III CR 336/65, OSPIKA 1967, z. 6, poz. 135.

⁴ Por. np. J. St. Piątoński: Rozządzanie gospodarstwem rolnym w drodze testamentu, Paestra 1969, nr 2, s. 56 i nast.

⁵ E. Drozd: Dziedziczenie testamentowe gospodarstwa rolnego przez osoby mające kwalifikacje do jego prowadzenia, NP 1968, nr 6, s. 939 i nast.

⁶ Por. np. J. Gwiazdomorski: op. cit., s. 121 i nast.

⁷ Por.: uchwała SN z dnia 23.III.1970 r. III CZP 98/69, OSNCP 1970, nr 12, poz. 215; J. St. Piątoński: op. cit., s. 58.

⁸ Por.: J. Gwiazdomorski: op. cit., s. 123 i nast.; S. Rejman: Glosa do uchwały SN z dnia 28.IV.1967 r. III CZP 17/67, NP 1968, nr 1, s. 135 i nast.

⁹ J. St. Piątoński: Prawo spadkowe — Zarys wykładu, Warszawa 1979, s. 151 i nast.

¹⁰ Na przykład post. SN z dnia 4.IX.1974 r. III CRN 167/74, OSNCP 1975, nr 7—8, poz. 115.

kobiercy testamentowi. Wykładnia przepisów prawa wskazuje na to, że ustawodawca przyjął rozwiązanie pierwsze. *Przykład.* Spadkodawca powołuje do gospodarstwa rolnego małoletniego wnuka A, mimo że w chwili otwarcia spadku żyje jego ojciec lub matka, czyli dziecko spadkodawcy B, lecz nie spełnia ono wymagań rolnych z art. 1059 k.c. Przy wykładni pierwszej powołanie wnuka jest skuteczne (art. 1059 § 1 pkt 4 k.c.), przy interpretacji drugiej — bezskuteczne (wnuk nie spełnia wymagań z art. 1060 § 2 k.c.). Podstawowy problem pozostał zatem bez zmian w porównaniu z okresem ubiegłym.

W zakresie przesłanek wymaganych od spadkobierców testamentowych można wyodrębnić cztery podstawowe sposoby rozstrzygnięcia tej kwestii: 1. uznać, że osoba powołana z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego powinna odpowiadać przesłankom określonym w art. 1059 (art. 1061) k.c., wystarczy jednak, że spełnia ona przesłanki określone w art. 216 § 1 pkt 1, 2, 5 k.c. (1a),¹¹ lub przyjąć, że przejście na wspomniany art. 216 jest niedozwolone (1b); 2. uznać, że osoba powołana z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego ma odpowiadać przy dziedziczeniu testamentowym takim przesłankom, jakich wymagałoby się od niej, gdyby dziedziczyła spadkowe gospodarstwo rolne z ustawy (art. 1059—1062 k.c.), wystarczy jednak, że osoba ta spełnia przesłanki określone w art. 216 § 1, 2, 5 k.c. (2a),¹² lub przyjąć, że takie przejście na art. 216 jest niedozwolone (2b);¹³ 3. każdy spadkobierca testamentowy ma odpowiadać przesłankom z art. 216 § 1, 2, 5 k.c.¹⁴ W ujęciu 1 i 2 osoby nie powołane z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego mają odpowiadać przesłankom z art. 216 § 1 pkt 1, 2, 5 k.c. Interpretacja tekstu prowadzi do wniosku, że ustawodawca przyjął rozwiązanie 1a.

Zastanawiając się nad stosowaniem postanowień o tzw. zastępstwie szczególnym do dziedziczenia testamentowego, należy stwierdzić, że teoretycznie można tu wyodrębnić dwa rozwiązania: 1) że analizowane przepisy nie mają zastosowania do spadkobrania testamentowego¹⁵ albo że 2) mają one zastosowanie.¹⁶ Ustawodawca przyjął rozwiązanie pierwsze.

W interpretacji art. 1059 § 2 k.c. po noweli z 1971 r. można — analogicznie jak w 1964 r. — wyróżnić trzy sprecyzowane wyżej (...) stanowiska. Po noweli k.c. z 1971 r. w doktrynie było sprawą bezdyskusyjną, że dla spadkobierców testamentowych spośród osób nie powołanych z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego przyjęto rozwiązanie pierwsze. W doktrynie zdecydowanie przeważało ujęcie pierwsze,¹⁷ czyli odmiennie niż przed nowelą z 1971 r. (wtedy przeważało rozwiązanie trzecie). W orzecznictwie SN po noweli początkowo przyjęto rozwiązanie drugie,¹⁸ a potem pierwsze.¹⁹

11 Zob. B. Kordasiewicz: Testamentowe dziedziczenie gospodarstw rolnych, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1978, s. 118 i nast.

12 Uchwała SN z dnia 20.III.1977 r. III CZP 19/77, OSNCP 1977, nr 9, poz. 162.

13 Por.: J. Gwiazdomorski: Zmiany przepisów o dziedziczeniu gospodarstw rolnych, PiP 1972, nr 3, s. 32 i nast.; postanowienie SN z dnia 4.IX.1974 r. III CRN 107/74, OSNCP 1975, nr 7—8, poz. 115.

14 Por. E. Spirydowicz: Ziemia i prawo, Warszawa 1977, s. 158 i nast.

15 Por.: J. St. Piątoński: op. cit., s. 156.

16 Na przykład: uchwała SN z dnia 12.III.1975 r. III CZP 1/75, OSNCP 1976, nr 1, poz. 8 (por. jednak uchwałę w przyp. 12); J. Gwiazdomorski: Prawo spadkowe (...), jw. s. 327 i nast.

17 Por. E. Paluszkiewicz: Przemiany w zasadach testamentowego dziedziczenia gospodarstw rolnych, Palestra 1977, nr 2, s. 20 i nast.

18 Post. SN z dnia 4.IX.1974 r. III CRN 167/74, OSNCP 1975, nr 7—8, poz. 115.

19 Uchwała SN: z dnia 29.III.1977 r. III CZP 19/77, OSNCP 1977, nr 9, poz. 162 i z dnia 6.VII.1978 r. III CZP 41/78, OSNCP 1978, nr 12, poz. 227. Por. jednak post. SN z dnia 16.II.1977 r. III CRN 279/76, OSpIKA 1978, z. 2, poz. 28.

III

Konieczność zmiany k.c. m.in. w tym punkcie nie ulegała wątpliwości. Uwagi dalsze dotyczą noweli do k.c. z 1982 r.

Na tle obecnego uregulowania należy wyróżnić dwie kategorie spadkobierców testamentowych: 1) osoby należące do kręgu spadkobierców ustawowych, które byłyby uprawnione do dziedziczenia gospodarstwa rolnego po danym spadkodawcy (art. 1065 § 2 k.c.), oraz 2) inne osoby. Rozróżnienie to dotyczy oczywiście osób fizycznych (por. art. 1065 §§ 1, 2 z 4). To wyróżnienie dwóch kategorii spadkobierców ma znaczenie dla określenia przesłanek, którym mają odpowiadać spadkobiercy testamentowi. Mianowicie tylko osoby należące do kręgu spadkobierców ustawowych, które byłyby uprawnione do dziedziczenia spadkowego gospodarstwa rolnego z ustawy, mogą je dziedziczyć na podstawie wymagań określonych generalnie w art. 1059 pkt 2, 3. Chodzi tu o małoletniość, pobieranie nauki zawodu, uczęszczanie do szkół lub trwałą niezdolność do pracy. Przesłanek tych nie stosuje się do innych spadkobierców testamentowych (art. 1065 § 1, 2 k.c.). Rozwiązanie to jest analogiczne do poprzedniego ujęcia kodeksu cywilnego; osoby nie powołane z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego nie mogły go dziedziczyć na podstawie art. 216 § 1 pkt 3, 4. Było to spowodowane tym, że kodeks cywilny w art. 1065 zd. 1 nie wliczał punktów 3 i 4 § 1 art. 216 k.c. Dyskusyjne było w literaturze tylko to, kogo należało uważać za osobę powołaną z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego.²⁰ Problem ten, jak to zostanie dalej wykazane, istnieje nadal na tle obecnego sformułowania art. 1065 (por. § 2 tegoż artykułu).

Spadkobiercą testamentowym gospodarstwa rolnego może być każda osoba fizyczna — należąca zarówno do kręgu spadkobierców ustawowych, jak i wywodząca się spoza tego kręgu — która w chwili otwarcia spadku odpowiada warunkom wymaganym do nabycia własności nieruchomości rolnej w drodze przeniesienia własności (art. 1065 § 1 k.c.). Przepis ten odsyła zatem do art. 160 § 1 k.c. Spadkobierca testamentowy musi zatem stale pracować w jakimkolwiek gospodarstwie rolnym bezpośrednio przy produkcji rolnej albo mieć kwalifikacje do prowadzenia gospodarstwa rolnego (art. 160 § 1 pkt 1, 2 w zw. z art. 1065 § 1 k.c.; § 3 rozp. rol.²¹).

Natomiast dyskusyjne są zasady dziedziczenia testamentowego przez osoby należące do kręgu spadkobierców ustawowych. Regulujący tę kwestię art. 1065 § 2 budzi wątpliwości. To, że taka osoba może dziedziczyć na podstawie przesłanek wymaganych do nabycia własności nieruchomości rolnej w drodze przeniesienia własności, nie wywołuje zastrzeżeń (por. art. 1065 § 1, 160 § 1 k.c.). Chodzi jednak o to, że przepis § 2 art. 1065 k.c. taką osobę uprawnia do dziedziczenia testamentowego gospodarstwa rolnego także w innym wypadku.

Najpierw należy więc sprecyzować krąg spadkobierców ustawowych gospodarstwa rolnego. Otóż po ostatniej noweli jest on w zasadzie taki sam jak krąg spadkobierców ustawowych dziedziczących pozostały majątek spadkowy (art. 922—1057 k.c.). Zgodnie z art. art. 931—935 do kręgu tego należą: zstępni spadkodawcy, małżonek, rodzice, rodzeństwo, zstępni rodzeństwa spadkodawcy (art. 1059—1060, 1062—1063 k.c.). Do specjalnego kręgu spadkobierców ustawowych gospodarstwa rolnego nie zaliczono Skarbu Państwa (odmiennie czynił to poprzedni art. 1063 § 1, 2 k.c.).

²⁰ Por. J. St. Piątkowski: op. cit., s. 150 i nast.

²¹ Rozp. RM z dnia 28.XI.1964 r. w sprawie przenoszenia własności nieruchomości rolnych, znoszenia współwłasności oraz dziedziczenia gospodarstw rolnych — tekst jedn. Dz. U. z 1972 r. Nr 31, poz. 215 zmiany: Dz. U. z 1972 r. Nr 49, poz. 317, Dz. U. z 1981 r. Nr 9, poz. 36 i Dz. U. z 1982 r. Nr 37, poz. 245.

Skarb Państwa może dziedziczyć gospodarstwo rolne tylko na zasadach ogólnych (art. 1063 in fine, 935, 1058 k.c.).

Do kręgu tego zalicza się także rodziców spadkodawcy. Stosuje się do nich art. 1059 k.c.

Art. 1059 k.c. dotyczy wszystkich spadkobierców ustawowych (małżonka, krewnych).

Także małżonek dziedziczy z ustawy gospodarstwo rolne.

Sformułowanie art. 1065 § 2 jest, przy pewnej interpretacji, wewnętrznie sprzeczne. Wstęp tego paragrafu wspomina o osobach należących do kręgu spadkobierców ustawowych gospodarstwa rolnego, końcowe natomiast sformułowanie tekstu wymaga, aby była to osoba uprawniona do dziedziczenia tego gospodarstwa z ustawy. *Prima facie* chodzi zatem o osobę, która odziedziczyłaby spadkowe gospodarstwo rolne, gdyby doszło do dziedziczenia ustawowego. A zatem w § 2 nie chodziłoby o każdą osobę należącą do kręgu spadkobierców ustawowych, ale tylko o taką, która odziedziczyłaby spadkowe gospodarstwo rolne. Nazwijmy to przyjęcie rozwiązaniem 1. Tej sprzeczności unika się, gdy przyjmie się rozwiązanie 2,²² a mianowicie że w § 2 art. 1065 k.c. chodzi o osobę należącą do kręgu spadkobierców ustawowych, która jest uprawniona do dziedziczenia tego gospodarstwa z ustawy. Natomiast nie jest istotne, czy osoba taka na podstawie ustawy rzeczywiście dziedziczyłaby gospodarstwo spadkowe (np. jest powołana w drugiej kolejności). Otóż każda osoba należąca do kręgu spadkobierców ustawowych może teoretycznie gospodarstwo dziedziczyć. Wystarczy bowiem, że powołany w pierwszej kolejności nie chce lub nie może go dziedziczyć, wtedy bowiem do spadkowego gospodarstwa rolnego przychodzi osoba powołana w dalszej kolejności. *Przykład.* Spadkodawca powołuje do gospodarstwa rolnego małoletniego wnuka A, mimo że żyje w chwili otwarcia spadku dziecko spadkodawcy B (ojciec lub matka osoby A) nie spełniające wymagań z art. 1059 k.c. Przy interpretacji pierwszej powołanie wnuka jest bezskuteczne (brak wymagań z art. 1060 k.c.), przy wykładni drugiej powołanie wnuka jest ważne (art. 1059 pkt 2 k.c.). Ponadto interpretacja druga jest zgodna ze znaczeniem terminu „osoba należąca do kręgu spadkobierców ustawowych”. Gdyby ustawodawca chciał przyjąć rozwiązanie pierwsze, to musiałby inaczej zrehabilitować wstępną część § 2 art. 1065 k.c., mianowicie tak, że nie chodzi tu o każdą osobę należącą do kręgu spadkobierców ustawowych, lecz tylko o taką spośród nich, która dziedziczyłaby spadkowe gospodarstwo rolne.

Również wykładnia genetyczna uzasadnia rozwiązanie drugie, gdyż jest zgodna z prawdziwą treścią poprzednich redakcji art. 1065 k.c. (z 1964 i 1971 r.).²³

Przyjęta interpretacja druga jest zgodna ze swobodą testowania, podstawową zasadą prawa spadkowego. Wpływa też stąd dyrektywa interpretacyjna, żeby wszelkie wątpliwości w zakresie wykładni rozstrzygać na korzyść tej zasady. Odmienne wykładnia, tzn. rozwiązanie pierwsze, w znacznym stopniu ogranicza swobodę testowania. Interpretacja ta zmusza często spadkodawcę do zmiany sporządzonego testamentu, aby mu zapewnić skuteczność. Niektóre rozrządzenia, które w dacie sporządzenia testamentu były „skuteczne”, mogą się okazać w nowym stanie faktycz-

²² To rozwiązanie przyjmuje S. Wójcik: Nowe uregulowanie w zakresie dziedziczenia gospodarstw rolnych, PiP 1982, nr 9, s. 37. Odmienne zaś, tj. rozwiązanie pierwsze, przyjmuje J. Szachulowicz: Zmiany ustawodawcze w prawie rolnym, cz. II, Palestra 1982, z. 8, s. 8.

²³ Por. np. J. St. Piątkowski: op. cit., s. 148 i nast. (wraz z cytowaną tam literaturą). Odmienne stanowisko na tle noweli do k.c. z 1971 r. prezentował m.in. SN (zestawia te porównanie powyższa praca tegoż autora).

nym „bezsukteczne” — i odwrotnie. Do takich zmian testamentu spadkodawca nie będzie zmuszony przy interpretacji drugiej.

Testator nie może — w dacie sporządzenia testamentu — ustalić stanu hipotetycznego, jaki istniałby, gdyby doszło do dziedziczenia ustawowego. Dlatego spadkodawca nie mógłby ustalić, i to nie tylko w dacie sporządzenia testamentu, kto byłby jego spadkobiercą ustawowym. Prowadziłoby to często do niepewności, czy ustanowienie spadkobiercy jest skuteczne. Wykładnia ta, tzn. rozwiązanie pierwsze, unicestwia w ten sposób także funkcję społeczną i gospodarczą testamentu. Ustawa nie daje do tego podstaw. Tych niekonsekwencji nie ma przy interpretacji drugiej.

Gdyby przyjąć wykładnię pierwszą, to spadkodawca mógłby ją unicestwić przez rozrządzenia testamentu o stosownej treści, a nie można by tego uznać za obejście prawa. *Przykład.* Testator powołuje w testamencie 12-letniego wnuka (W), mimo że żyje w chwili otwarcia spadku ojciec wnuka (syn spadkodawcy, D) spełniający przesłankę z art. 1059 pkt 1 k.c.; w tym samym testamencie spadkodawca wyłącza osobę D z dziedziczenia z ustawy. Powołanie wnuka jest skuteczne. Tych niekonsekwencji w ogóle nie ma przy interpretacji drugiej, gdyż w przytoczonym przykładzie powołanie małoletniego wnuka jest zawsze skuteczne.

Przyjęta wykładnia art. 1065 § 2 k.c. jest zgodna z zasadami etycznymi. Jest ona też uzasadniana względami społecznymi i odpowiada względom gospodarczym.

Niesłuszne jest twierdzenie, że owa interpretacja druga prowadzi do obejścia przepisów o tzw. zastępstwie szczególnym (art. 1060, 1062 k.c.). Nie można przy pomocy testamentu obchodzić przepisów o dziedziczeniu ustawowym (art. 1060, 1062 k.c.), które przecież tylko w tym porządku obowiązują. Zagadnienie nie sprowadza się do obejścia prawa, lecz do tego, czy przesłanki wymagane przez przepisy o dziedziczeniu ustawowym (art. 1060, 1062 k.c.) zostały podniesione również do rangi przesłanek wymaganych przy dziedziczeniu testamentowym. Wykładnia ustawy, w tym art. 1065 k.c. prowadzi do wniosku, że kodeks cywilny tak nie uczynił. W literaturze na ten temat słusznie przeważało stanowisko, że przepisów o tzw. zastępstwie szczególnym nie stosuje się do dziedziczenia testamentowego.²⁴ Nie ma potrzeby, aby obecnie inaczej tę rzecz rozwiązywać.

Dlatego pełne uzasadnienie normatywne ma przyjęta w pracy wykładnia druga art. 1065 § 2 k.c.

Jak widać, ponowna nowela powtórzyła w art. 1065 k.c. stare wątpliwości interpretacyjne, kto jest osobą powołaną z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego. Jak wiadomo,²⁵ termin ten był interpretowany w dwojaki sposób: I — osobą powołaną do dziedziczenia gospodarstwa rolnego jest ten, kto odziedziczyłby z ustawy spadkowe gospodarstwo rolne, a II — osobą powołaną z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego jest ten, kto należy do kręgu spadkobierców ustawowych spadkowego gospodarstwa rolnego. Rozwiązania: 1 — I i 2 — II są paralelne mimo odmiennych sformułowań tekstów art. 1065 k.c. (przed i po noweli). Ustawodawca chciał chyba przeciąć wątpliwości interpretacyjne, nie używając sformułowania dyskusyjnego „osoba powołana z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego”, lecz innego terminu, bardziej precyzyjnego: „osoba należąca do kręgu spadkobierców ustawowych”, jednakże przez końcowe, niejasne ujęcie § 2 art. 1065 k.c. dał pole do odzycia poprzednich wątpliwości interpretacyjnych. Należy dodać, że inne są

²⁴ Por.: B. Kordasiewicz: op. cit., s. 121 i nast.; J. St. Piątowski: op. cit., s. 155 i nast.

²⁵ Por. np.: post. SN z dnia 4.IX.1974 r. III CRN 167/74, OSNCP 1975, nr 7—8, poz. 115; B. Kordasiewicz: op. cit., s. 111 i nast. (wraz z cytowaną tam literaturą); J. St. Piątowski: op. cit., s. 151 i nast.

oczywiście, obecnie przesłanki wymagane od spadkobierców testamentowych (por. art. 1065 § 1, 2 z art. 1065 zd. 1 sprzed noweli).

Fowstaje zagadnienie, jakim przesłankom ma odpowiadać osoba należąca do kręgu spadkobierców ustawowych. Otóż przy interpretacji 1 i 2 jest rzeczą niewątpliwą, że do osoby takiej stosuje się art. 1065 § 1 w zw. z art. 160 § 1 k.c. Chodzi tu natomiast o dalsze przesłanki § 2 art. 1065 k.c. Otóż przy interpretacji drugiej jest bezsporne, że do osoby takiej stosuje się art. 1059 pkt 2, 3 k.c. Stosowanie art. 1059 pkt 1 jest zbędne ze względu na analogiczne sformułowanie art. 1065 § 1 k.c. Natomiast przy wykładni pierwszej osoba należąca do kręgu spadkobierców ustawowych dziedziczy na podstawie testamentu gospodarstwo rolne na podstawie art. 1059 pkt 2, 3 tylko wtedy, gdyby dziedziczyła je z ustawy (art. 1065 § 2 k.c.). Przykładowo zatem jeżeli do kręgu spadkobierców ustawowych spadkowego gospodarstwa rolnego należy dziecko i brat spadkodawcy, przy czym dziecko spełnia przesłankę z art. 1059, a brat z art. 1059 pkt 2 lub 3, to na podstawie testamentu brat nie dziedziczyłby gospodarstwa rolnego, gdyż nie odziedziczyłby go z ustawy — chyba że dziecko spadkodawcy „nie chce lub nie może” dziedziczyć gospodarstwa, gdyż wówczas brat mógłby je dziedziczyć na podstawie testamentu (jak również z ustawy, w braku testamentu). Skuteczność powołania brata na podstawie testamentu należy zatem do okoliczności zupełnie przypadkowych, jak np. czy dziecko spadek odrzuci, czy dożyje chwili otwarcia spadku itd. Tej przypadkowości unika się przy interpretacji drugiej, gdyż wtedy powołanie brata byłoby zawsze skuteczne. Ponadto testator umierając nie wiedziałby, czy sporządzony przez niego testament jest skuteczny. Tej przypadkowości, niepewności unika się przy interpretacji drugiej i stąd — dodatkowe argumenty przemawiające za nią.

Jeżeli ani małżonek, ani żaden z jego krewnych powołanych do dziedziczenia z ustawy nie odpowiada warunkom przewidzianym do dziedziczenia gospodarstwa rolnego, to gospodarstwo dziedziczą spadkobiercy na zasadach ogólnych (art. 1063 k.c.). Przepis ten o niezwyklej wadze jest niestety niejasno sformułowany. Dyskusyjne może być bowiem to, o kogo chodzi w końcowym sformułowaniu tekstu („spadkobiercy na zasadach ogólnych”). Art. 1063 w tym punkcie może być dwójako interpretowany. Po pierwsze (A), można przyjąć, że w końcowym ujęciu jego tekstu chodzi o spadkobierców ustawowych powołanych na zasadach ogólnych. Po drugie (B), można przyjąć, że idzie tu o spadkobierców ustawowych i testamentowych. Odesłanie do zasad ogólnych (A, B) znaczy, że nie stosuje się tutaj szczególnych przesłanek rolnych (w interpretacji A — z art. 1059, 1060, 1062; w interpretacji B — także z art. 1065 § 1, 2 k.c.). Spadkowe gospodarstwo rolne byłoby dziedziczone według zasad powszechnego prawa spadkowego (art. 922—1057 k.c.). Nie trzeba podkreślać, jakie miałyby to znaczenie dla stosowania art. 1065 (§ 1, 2 k.c.). Otóż przepis ten przy interpretacji B miałyby zastosowanie tylko wtedy, gdy są spadkobiercy ustawowi odpowiadający warunkom przewidzianym do dziedziczenia gospodarstwa rolnego (art. 1059, 1060, 1062 k.c.). Jeżeli zaś osób takich nie ma (art. 1063), to spadek dziedziczy się — na podstawie ustawy, testamentu — według zasad ogólnych. Przy wykładni A art. 1065 k.c. miałyby zastosowanie do każdego spadkowego gospodarstwa rolnego i bez względu na to, czy są spadkobiercy ustawowi odpowiadający warunkom przewidzianym do dziedziczenia gospodarstwa rolnego. Wykładnia systemowa art. 1063 wskazywałaby na to, że ustawodawca przyjął rozwiązanie A (przepis dotyczy spadkobierców ustawowych — art. 1063 cz. pierwsza). Także wykładnia systemowa art. 1059—1065 k.c. wskazywałaby na interpretację A. Konstrukcja przepisów bowiem jest tego rodzaju, że najpierw ustawodawca określa przesłanki dziedziczenia ustawowego (art. 1059, 1060, 1062 k.c.), potem dziedziczenia testamentowego (art. 1065 § 1, 2 k.c.), a dopiero na końcu określa, co dzieje się w sytuacji, gdy

żaden spadkobierca (ustawowy, testamentowy) gospodarstwa rolnego nie spełnia przesłanek rolnych. Tak czyni właśnie dla dziedziczenia ustawowego w art. 1063 oraz dla dziedziczenia testamentowego w art. 1065 § 3 k.c. (przepisy te są paralelne). Ponadto taka wykładnia (B) art. 1063 cz. pierwsza in fine byłaby sprzeczna z art. 1065 (mianowicie z jego wykładnią gramatyczną, a zwłaszcza z § 2 tego artykułu). W konsekwencji zatem należy przyjąć wyłącznie rozwiązanie A.

Przy wykładni A, jeżeli ani małżonek spadkodawcy, ani żaden z jego krewnych powołanych do dziedziczenia z ustawy nie odpowiada warunkom przewidzianym do dziedziczenia gospodarstwa rolnego, osoba należąca do kręgu spadkobierców ustawowych może na podstawie testamentu dziedziczyć gospodarstwo rolne, nie spełniając żadnych przesłanek rolnych (arg. z art. 1065 § 2, 1063 k.c.). Dzieje się tak dlatego, że gospodarstwo rolne dziedziczy się wówczas według zasad ogólnych (art. 992—1057) i nie wymaga się wtedy spełnienia przesłanek rolnych (art. 1063 k.c.).²⁶

Ważne jest także powołanie w drodze testamentu do spadkowego gospodarstwa rolnego wyłącznie osoby trwale niezdolnej do pracy, należącej do kręgu spadkobierców ustawowych gospodarstwa rolnego²⁷ (art. 1065 § 1 k.c.) (por. przyjętą interpretację 2 na tle noweli do k.c. z 1982 r.). *Przykład.* Do kręgu spadkobierców ustawowych należą: dziecko spadkodawcy (art. 1059 pkt 1) oraz brat (art. 1059 pkt 3). Testator powołuje do gospodarstwa rolnego brata trwale niezdolnego do pracy. Rozrządzenie testamentowe jest ważne.

Przepisy ustawy nowelizującej kodeks cywilny stosuje się do spadków otwartych od dnia jej wejścia w życie (art. 2 § 1 ustawy). Do spadków otwartych przed tą datą stosuje się zasady dotychczasowe.²⁸ Ustawa weszła w życie z dniem ogłoszenia, tj. od dnia 6.IV.1982 r. (art. 11).

IV

Problem dziedziczenia gospodarstw rolnych może być rozwiązany w różny sposób. Po pierwsze, ustawodawca może nie ustanawiać w tym zakresie żadnych szczególnych wymagań. Taki system należałoby w przyszłości wprowadzić w naszym prawie (art. 922—1057 k.c.). Właściwie takie było stanowisko w pierwszych projektach k.c. Po drugie, normodawca może poddać dziedziczenie gospodarstwa rolnego określonym ograniczeniom, przyjmując jedno z trzech rozwiązań. Szczególne uregulowanie może istnieć tylko w dziedzinie dziedziczenia, albo tylko w zakresie działu (tak jest np. w art. 162 § 3 postępow. spadk. z 1946 r., w projektach k.c. z 1961 i 1962 r. oraz w Szwajcarii i Francji), albo też zarówno w dziedzinie powołania do spadku jak i w zakresie działu (tak jest np. w k.c.). Specjalny system dziedziczenia gospodarstw rolnych zapewniający ich niepodzielność, obowiązuje w RFN.²⁹ Zakres ogra-

²⁶ Podobnie S. Wójcik: op. cit., s. 38.

²⁷ Podobnie S. Wójcik: op. cit., s. 37.

²⁸ Por. art. LV i nast. przep. wpraw. k.c. oraz art. 2 § 1 noweli do k.c. (Dz. U. z 1971 r. Nr 27, poz. 252).

²⁹ Por.: F. Brauns: *Geschichte des westfälischen Anerbenerrechts und seine Bedeutung für Wirtschaftlichkeit und Erhaltung der Bauernhöfe*, Würzburg 1938; T. Kipp, H. Coing: *Erbrecht*, Tübingen 1978, s. 738 i nast. (wraz z cytowaną tam literaturą); E. Klunzinger: *Anerbenrecht und gewillkürte Erbfolge*, Tübingen 1966; H. J. Kühlwetter: *Anerbenrecht in der Bundesrepublik Deutschland und seine Stellung zur Verfassung unter besonderer Berücksichtigung der Rechtsprechung des Bundesverfassungsgerichtes (Eine historische und vergleichende Betrachtung)*, Köln 1967 (wraz z literaturą zestawioną na s. 12 i nast.).

Co do cytowanego systemu szwajcarskiego — por.: art. 620—625 bis k.c. szwajc.; A. Escher: *Kommentar zum Schweizerischen Zivilgesetzbuch, Das Erbrecht*, t. II, Zürich 1950, s. 530 i nast.

niczeń we wszystkich wymienionych wyżej trzech rozwiązaniach jest różny, a to stosownie do celów, które stawia sobie ustawodawca. Wszystkie te ujęcia mają swoje określone wady i zalety.

Przedstawione wyżej modele ustawodawca może odpowiednio zastosować do innych sposobów nabywania prawa własności nieruchomości rolnej. Także tutaj — na tle prawa polskiego — należy zrealizować swobodę nabywania takich nieruchomości.

Zagadnienie jest jeszcze szersze przy uwzględnieniu sytuacji prawa rolnego. Rolnictwo powinno być sterowane przy użyciu środków cywilnych i ekonomicznych, które są wzajemnie ze sobą powiązane, stanowiąc niejako dwa oblicza tego samego medalu: prawne i gospodarcze. W związku z tym można by sformułować taką tezę pracy: należy poddać rolnictwo działaniom środków cywilnych i ekonomicznych.

Takie ujęcie uzasadnione jest w pełni względami etyczno-cywilno-ekonomicznymi (uzasadnienie ogólne). Precyzyjne wykazanie tej tezy wymagałoby co najmniej 100 stron rękopisu. Ramy niniejszego artykułu nie pozwalają na bliższe rozwinięcie tej tezy.

Co do omawianego systemu francuskiego — por. np.: M. Amelineau: *Le partage des exploitations agricoles en France*, Paris 1944; P. Félice: *Succession rurale*, Paris 1945; G. Ripert, J. Boulanger: *Traité de droit civil d'après le traité de Planiol*, t. IV, s. 273, 321—322, 325—326, 833—835, 979 i nast. (wraz z cytowaną tam literaturą), Paris 1959.

STEFAN MIZERA

UWAGI DO NOWYCH PRZEPISÓW O CZYNSZACH NAJMU ZA LOKALE MIESZKALNE I UŻYTKOWE

W artykule przedstawiono zasady i procedurę wymiaru nowych czynszów najmu za lokale oraz podjęto próbę wykładni regulacji prawnych w tej dziedzinie.

I. Z dniem 1 października 1983 r. weszły w życie nowe przepisy czynszowe zawarte w rozporządzeniu Rady Ministrów z dnia 27 czerwca 1983 r. w sprawie czynszów najmu za lokale mieszkalne i użytkowe.¹ Ogłoszenie wspomnianego rozporządzenia uruchomiło procedurę wymiaru nowych czynszów najmu za lokale mieszkalne i użytkowe, a do ustalenia wysokości tych czynszów według stawek miesięcznych za 1 m² powierzchni użytkowej, podanych szczegółowo w załączonych do rozporządzenia tabelach czynszów odrębnie dla lokali mieszkalnych i odrębnie dla lokali użytkowych, przepisy omawianego rozporządzenia zobowiązały wynajmujących. Przez wynajmującego rozumieć należy w uspołecznionych zasobach mieszkaniowych jednostki gospodarki uspołecznionej zarządzające budynkami (przedsiębiorstwa lub zakłady gospodarki mieszkaniowej, a dla budynków zakładowych — zakłady pracy), a w odniesieniu do czynszowych budynków prywatnych — właściciele lub zarządców tych budynków (terenowe zrzeczenia zarządców domów).

Pod względem przedmiotowym przepisy rozporządzenia odnoszą się do lokali mieszkalnych i użytkowych, objętych przepisami Prawa lokalowego (tekst jedn.:

¹ Dz. U Nr 38, poz. 174.